

**ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ХОРИЖДАН
КЕЛТИРИЛГАН МАХСУЛДОР ҚОРАМОЛЛАРНИ ҚОН-ПАРАЗИТАР
КАСАЛЛИКЛАРИДАН АСРАШ ОМИЛЛАРИ ҲАМДА ЗАМОНАВИЙ
ДАВОЛАШ ВА ПРОФИЛАКТИКА УСУЛЛАРИ**

Прназаров Қ., Отегенова Ш., Джумамуратов А.

Ғафуров А.Ғ-илмий раҳбар, профессор

Ветеринария илмий-тадқиқот институти

***Аннотация:** В статье описаны факторы адаптации продуктивных животных к климатическим условиям Республики Қарақалпақстан и рекомендованы современные способы лечения и профилактики кровепаразитарных забалеваний крупного рогатого скота.*

***Summary:** The article describes the factors of productive livestock to our climatic conditions and the order of application of means to protect them from parasitic diseases.*

Қорақалпоғистон Республикасида Қорамолларни қорамолларни, айниқса махсулдор ва зотлик молларни ривожлантиришда қон-паразитар (тейлериоз, пироплазмоз) касалликлари катта тўскинлик қилади. Шу билан бир вақтда хориждан Республикамизга келтириляётган махсулдор ва зотдор моллар салқин ва намгарчилиги бизга нисбатан юқори даражада бўлган муҳитда туғилиб ўсанлиги ва бизда бўлган иқлим иссиқлиги ва кўпгина касалликларга иммунитетни умуман наслида бўлмаганлиги сабабли уларни аввалом бор бизнинг шароитимизга мослашувини (адаптация) таъминлаш, кейин эса уларни қон-паразитар касалликларидан сақлаб қолиш чора-тадбирларини олиб бориш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзнинг жазирама иссиқ фаслида бўлмиш иссиқлик хориждан келтирилган зотдор ва махсулдор молларнинг организмига, махсулдорлигига ва организмнинг касалликларга қарши курашишида салбий таъсир қилиши эътироф этилган. Жумладан, иссиқлик молларни ўсиб ривожланишига, сут ва гўшт махсулотларининг камайиб кетишига ва сифатининг ёмонлашувига сабабчи бўлади, қон-паразитар касалликларини оғир кечишига олиб келади ва унинг натижасида қўлланилган даволаш усулларини самараси пасайиб кетади.

Шунинг учун йилнинг иссиқ фаслига келиб аввалам бор ветеринария-санитария талабларига мос иншоотлар қуриш, ўзги айвонларнинг устини иссиқлик ўтказмайдиган қамиш ва шох шаббалар билан ёпиш, молларни офтобда қолдириб офтоб уришдан сақлаб қолиш, молларни зоогигиеник талаблар асосида маданий парваришлаш, эрталаб ва кечки пайтда кунлик мацион бўлишни таъминлаш, яйловларни алмаштириб туриш ва фермада сифатли озуқа базасини яратиш ва рациондаги озуқаларнинг турли туманлилиги ва уларнинг юқори сифатлилиги ҳайвонларнинг соғлом сақлашнинг асосий омилларидир. Демак,

ижобан сигирлар рацион доимий равишда макро- ва микроэлементлар ҳамда витаминлар билан бойитилиб турилиши юкумлик ва паразитар касалликларга қарши даволаш усуллари самарадорлик даражасини оширилишига олиб келади.

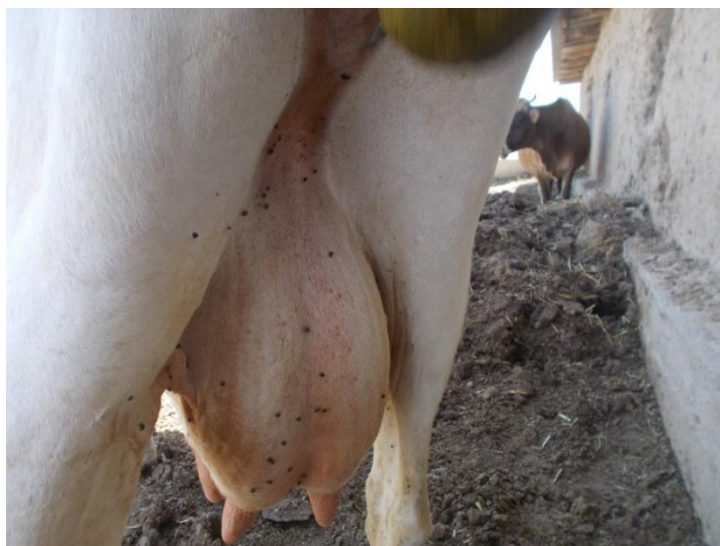
Хориждан келтирилган зотдор ва махсулдор қорамолларнинг Республикамиз ҳудудларида ривожлантиришда қон-паразитар касалликлари катта тўсқинлик қилади. Илмий адабиёт маълумотларига қараганда мавжуд молларни 8-10% йилига қон-паразитар касалликлари билан касалланади. Касалланган моллар дастлабки кунларда (касаллик оғирлашмасдан) махсус ва сифатли доривор воситалар билан даволанмаганда айниқса зотдор ва махсулдор молларни 80-90% нобуд бўлади, қолганлари эса ишлаб чиқаришда ярқисиз бўлиб қолади. Бундан ташқари касалланиб соғайган моллар узоқ йиллар давомида касаллик кўзғотувчи паразитларни ташувчи бўлиб қолади, бу эса эпизоотик ҳолатни барқарорлаштиради. Бундан кўриниб турибдики қорамолларнинг каналар орқали тарқатиладиган қон-паразитар касалликлари-тейлериоз, пироплазмоз, бабезиоз чорвачиликни юритишда, айниқса зотли ва махсулдор молларни ривожлантиришда ҳамда уларни махсулдорлигини оширишда катта тўсқинлик қилади.

Пироплазмоз ва бабезиозни тарқатувчи *Boophilus calcaratus* каналари молларни чакқандан сўнг 1-ва 2-кунлариёқ ўз сўлак безларида бўлмиш касаллик кўзғотувчилари-*Piroplasma bigeminum*(пироплазмозда) ва *Babesia colchica*(бабезиозда) ларни мол организмга ўтқазади, шундан сўнг 8-11 кунлари касалликнинг клиник белгилари намоён бўлади. Натижада касалланган молларнинг тана ҳарорати 40,6-41⁰С гача кўтарилиши, иштаҳанинг ва кавш қайтаришнинг бўлмаслиги, анемия ҳолатининг юз бериши ва касалликни кўзғотувчи паразитлар эритроцитни радиусидан катта бўлганлиги сабабли эритроцитни ёриб чиқиши ва ундаги бўлган гемоглобинни қон плазмасига ўтиши натижасида гемоглобинурия (қон сийиш) ҳолатининг юз бериши кузатилади (1–2-сурат).

1–2-сурат. Пироплазмозда гемоглобинурия-(қон сийиш) ҳолати

Тейлериозни тарқатувчи икки эгалик *Hyalomma detritum* ва уч эгалик *H. anatolicum* яйлов каналари касалликга моил молларни чакқандан сўнг уз сўлак безларида мавжуд касаллик кўзғотувчи-*Theileria annulata* ни мол организмга ўтқазади ва шундан сўнг 16-20 кунлари касалликнинг клиник белгилари намоён бўлади. 3-сурат.

3-сурат. *H. anatolicum* каналари билан каналанган мол

Касалланган молларни беҳоллашуви, тана ҳароратининг $41-42^{\circ}\text{C}$ гача кўтарилиши, ташқи лимфа тугунларининг, айниқса курак олди лимфа тугунларининг 3-4 баробаргача каттариши, иштаҳа ва кавш қайтаришнинг бўлмаслиги, организмда интоксикация ва кўриниб турган шиллиқ парадаларида анемия, инфилтрация ва унда қон қуйилишлар, ҳамда оғир ва сурункалик ҳолатларда терида ташналар кузатилади(4-сурат). Тейлериозда касаллик кўзғатувчи паразитлар эритроцитнинг радиусидан кичик бўлганлиги сабабли эритроцитларни плазмага чиқариб юбормайди ва шу сабабли сийдикда гемоглобинурия ҳолати юз бермайди.

4-сурат. Тейлериоз билан касалланган молнинг умумий ахволи кўз шиллиқ пардаларида анемия, инфилтрация ва унда қон қуйилиш ҳолати

Касалликлардан даволаш.

Қон-паразитар касалликлари билан касалланган молларни даволашдан олдин салқин ва осойишта жойга ўтқазиш керак, кейин эса етарли даражада енгил ҳазм бўладиган омехта емдан тайёрланган атала, қўк ўт, лавлаги, айрон ва оғир ҳолларда 2-3 литргача ҳозир соғиб олинган сут билан таъминлаш лозим. Касал молни олдида ҳамма вақт сув туриши лозим. Шундай тақдирда даволаш муалажаларини ўтқазиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Пироплазмоз ва бабезиозни даволашда- касал мол ажратилган подалар ҳар куни клиник кўриқдан ўтказилиб кунига 2 марта тана харорати ўлчаниб борилади. Клиник белги ва тана харорати юқори бўлган моллар подадан ажратилиб алоҳида салқин ва осойишта жойга киритилади ва даволаш ишларини олиб боришга даъват этилади. Шундан сўнг молни ҳар бир кг тирик вазни ҳисобига 2 мг/кг дан диамидин, ёки 5 мг/кг дан беренил ёки азидин ёки молни ҳар 100 кг тирик вазнига 2 мл дан имизол ёки имкар-120 препаратларини қўллашдан олинadиган самарадорлик ижобий натижа беради. Пироплазмоз ва бабезиозни аралаш шаклида келган вақтида касалликни кечиши оғирроқ бўлиши сабабли даволаш ишларини 24 соатдан кейин яна бир марта қайтариш тавсия қилинади.

Тейлериозни даволашда-касал мол ажратилган подалар ҳар куни клиник кўриқдан ўтказилиб кунига 2 марта тана харорати ўлчаниб борилади. Клиник белги ва тана харорати юқори бўлган моллар подадан ажратилиб алоҳида салқин ва осойишта жойга киритилади ва даволаш ишларини олиб боришга даъват этилади. Тейлериоз ўта оғир кечувчи касаллик бўлганлиги сабабли даволаш ишларини олиб боришда патогенетик, симптоматик, ва гемопозетик препаратларни ҳам қўллаш муҳим аҳамиятга эга.

Тейлериоз билан касалланган молларни даволашда касаллик қўзғатувчи паразитларни шизогонал босқичига таъсир қилувчи ва шу билан бир вақтда гаметацитар шаклига таъсир қилувчи патогенетик препаратларни комплекда қўллаш алоҳида эътиборга лойиқ. Шуни эътиборга олган ҳолда тейлериозни даволашда қуйидаги схемалардан бирини қўллаш тавсия қилинади:

1. Даволашнинг 1-2 кунлари дастлаб 2 мг/кг миқдорида диамидин ёки 5 мг/кг миқдорида азидин ёки беренил, шундан 3-4 соат ўтгач 3-4 кун давомида кунига бир мартадан молни ҳар 100 кг тирик вазнига сульфантролни 3% лик эритмасидан 100 мл дан вена қон томирига қўлланилади. Агарда шу 3% лик эритма 33% лик спиртда тайёрланиб қўлланилса даволаш натижаси яна ҳам самаралик бўлади.

2. Кейинги йилларда юртимизга Саудия Арабистонидан кириб келган бутачем, тейлекс, Индияда ишлаб чиқарилган бупакон, телемакс ва Узбиокомбинатда ишлаб чиқарилган маҳаллий бупарвалекс каби препаратларни бири билан молни ҳар 100 кг тирик вазнига 5,0 мл дан кун аро 2 марта мушаги орасига қўллаш тавсия қилинади.

3. Тейлериоз касаллигини оғир кечишини ва унинг патогенезида гемопозэни бузилиши, анемия, интоксикация, холсизланиш каби ҳолатлар юз беришини инобатга олган ҳолда птогенетик препаратларни қўллаш билан бир вақтда симптоматик, гемопозетик препаратларни ҳам қўллаш муҳим аҳамият касб этади. Унда кофеин-бензоат натрийнинг 20% лик эритмасидан молнинг териси остига 15-20 мл, 300-400 мл гача физиологик эритма вена қон томирига 3-4 кун давомида бир мартадан, гемопозэни кучайтирувчи ферран препаратидан молни ҳар 100 кг трик вазни ҳисобига 20,0 мл дан мушаги орасига ва тривит каби витамин ва минерал моддалар сақловчи препаратлардан бир марта, тана хароратини меъёрлаштирувчи диклофинак ва иккинчи даражали инфекцияни бостирувчи сефтриаксон антибиотигини қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Профилактика қилишда-аввалам бор қорамолларни тейлериоз, пироплазмоз, бабезиоз касалликларини тарқатувчи иксод каналарининг фаол ҳаётий (йилнинг илиқ фасллари) даври билан чамбарчас бўлганлиги сабабли унга қарши курашишнинг йилнинг барча фаслларида доимий равишда олиб бориш мақсадга мувофиқ бўлади. Бунинг учун йилнинг салқин тушган фаслиданоқ ферма ва унинг атрофини ободанлаштириш, каналарни ривожланиши учун қулай бўлган биотопларни йўқотиш, қиш пайтида моллар боқиладиган молхоналарни порилардан тозалаш, деворларни суваш ва оқлаш, моллар боқиладиган яйловларни санация қилишни режалаштириш ҳамда чорвани ривожлантиришни маданийлаштириш ишларини олиб бориш қон-паразитар касалликларидан профилактика қилишда муҳим аҳамият касб этади.

Пироплазмоз, бабезиоз, тейлериозни кимёвий препаратлар билан профилактика қилиш учун молни ҳар 100 кг тирик вазнига ҳар 15 кунда бир мартадан 5,0 мл дан полиамидин ёки поликарб-Ўз препаратидан териси остга қўллаб туриш тавсия этилади. Пироплазмозни биологик усулда профилактика қилиш учун “Пироплазмозга қарши радиовакцина”дан йилнинг феврал-март ойларида ҳар бир бош молнинг териси остига 1,0 мл дан қўлланилади. Тейлериозни биологик восита ёрдамида профилактика қилиш учун йилига бир марта январ-февраль ойларида ҳар бир бош молни териси остига 1,0 мл дан тейлериозга қарши суюқ культурал вакцина билан эмланади.

Хулоса. Шундай қилиб, хориждан келтирилган зотдор ва махсулдор қорамолларни заминимиз шароитига мослаштириш учун аввалам бор уларни яшаш шароитини яхшилаш, чорвачилик маданиятини ривожлантириш ҳамда уларни сифатли ва тўйимлик озиқ-овқатлар билан таъминлаш зарур, кейин эса йўқорида таъкидланган даволаш ва профилактика усулларини қўллаш, айниқса зотдор ва махсулдор қорамоллар учун ўта хавфли бўлган қон-паразитар касалликларидан соғломлаштириш ҳамда махсулдорлигини ошириш ва улардан олинадиган махсулотларни хавфсизлигини таъминлашга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Гафуров А.Ғ., Давлатов Р.Б., Расулов Ў.И. Ветеринария протозоологияси 2013.-Б.116.
2. Баратов Ж., Гафуров А.Ғ. Йирик шохли моллар пироплазмозига қарши радиовакцина Зооветеринария 2017, № 12,-18-20 б.
3. Кўчқорова С. Қ. Тейлериозга қарши махсус профилактика усули. Зооветеринария, 2017 № 7, 15-17б.
4. Гафуров А.Ғ., Мавлонов С.,И. Қорамолларни тейлериоздан асраш.Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2015 йил №5, 13-14 б.
5. Гафуров А.Ғ.Развитие протозоологической науки в Узбекистане ж.Сельское хозяйства Узбекистана 1999, №4,-26-27 б.